

Női különjogok érvényesülése a szentesi úriszék joggyakorlatában (1836—1846)

A magyar feudális magánjog részét alkotják az ún. női különjogok. E kategóriába tartozik: a leánynegyed, a hitbér, a közszerzemény, az özvegyi jog, a hajadoni jog, a hozomány és a jegyajándék. Kialakulásuk, szokásjogként való elismerésük több évszázados fejlődés eredménye. Ezekkel a jogokkal feudális jogrendszerünk a nők vagyoni helyzetén igyekezett könnyíteni. A feudalizmus korában a nők vagyoni szempontból hátrányosabb helyzetben voltak a férfiaknál. Ugyanakkor e különjogokat mindenki mást megelőzően biztosítani kellett a nőknek. E jogoknak feudális magánjogunk rendszerében való elhelyezése nem egészen egyértelmű. Kapcsolódnak a vagyoni jogi és a házassági jogviszonyokhoz, de összefüggenek az öröklési jogi viszonyokkal is. Sajátos módon valamennyi női különjog felbukkan az öröklési jognál, akár törvényes, akár végrendeleti öröklésről van szó. Kutatásaim során elsősorban a jobbágyok öröklési jogviszonyaival foglalkoztam, s e körben merült fel a kérdés bennem: ugyanúgy érvényesültek-e a női különjogok a jobbágyoknál, mint a nemeseknél? Vagy érzékelhető valamilyen különbség e területen a joggyakorlatban? Miközben a női különjogok érvényesülését vizsgáltam a jobbágyok életviszonyaiban, arra is választ kerestem, hogy milyen jogszabályokat alkalmaztak e területen. Werbőczy Tripartitumában összefoglalt nemesi jogot, vagy ettől eltérő egyéb jogi normákat? Werbőczy nem foglalkozott különösebben a jobbágyokkal, csak ott tért ki rájuk, ahol eltérő szabályokat kellett alkalmazni. Egész feudális korunkban nem volt olyan magánjogi gyűjteményünk, mely csak a jobbágyok jogviszonyait szabályozta volna. Majd csak a reformkor két országgyűlése, az 1832/36-os és az 1840-es lesz az, ahol haladó politikusaink követelésére a jobbágyok magánjogi viszonyait szabályozó törvényeket fogadtak el. E rövid tanulmányban nem foglalkozhatom valamennyi női különjoggal, mert ez meghaladná annak kereteit. Az általam vizsgált levéltári anyagból a hitbér és leánynegyed a jobbágyok között nem fordult elő, a jegyajándékot pedig gyakran beleértették a hozományba, jóllehet fogalmilag a kettő eltér egymástól. Így e tanulmányban csak a hozományt, a hajadoni és özvegyi jogot illetően a közszerzemény kérdését vizsgálom.

I.

A feudális magánjogunkat összefoglaló munkák általában együtt tárgyalják az özvegyet megillető valamennyi jogot. Így az özvegyi és a hitvesi öröklést, az özvegyi jogot és a házastársak közös szerzeményeit. A női különjogok kategóriájába ezek közül elsősorban az özvegyi jog tartozik, de a jobbágyok viszonylatában a közszerzemény kérdésére is ki kell térni. Az özvegyi jogot (*ius viduale*) nem szabad összekeverni az özvegyi és a hitvesi örökléssel. *Özvegyi öröklésről* akkor beszélünk, ha az elhunyt férj után maradnak gyermekek, van túlélő feleség és nincs végrendelet. Ebben az esetben a férj minden ingó vagyonát és zálogbirtokát az özvegy nő és gyermekei öröklik egyenlő arányban. „Kinek halála

után osztatlan vérei, felesége és gyermekei maradnak — annak először tulajdon részét szükséges tudni... Azután a megholt férjnek minden ingó javai sőt akármikor szerzett zálogos birtoka is özvegye és gyermekei között egyenlő részekre felosztatnak...”¹ (Trip. I. 99.) Ősi ingó és ingatlan javakban özvegyi öröklésről nem beszélhetünk, mivel az ősiség a gyermekeket illeti, ezek hiányában az osztályos atyafiakat. Szerzeményi ingó javakból az özvegy nő öröklő a férj ünneplő ruháit, a kocsit és a lovakat, melyekkel a férj járt, illetőleg a jegygyűrűt. A többi ingó javakban az özvegy nő fejenként osztja a gyermekekkel. Ha a férj halála előtt a fiaival megosztotta, leányait kiházásította, akkor már minden ingó az özvegyé lett. Ezeket a javakat az özvegy tulajdonként nyeri, s így szerző lesz. Arról, hogy özvegyi öröklés címén a jobbágnő férjének halála után maradt ingó vagyonokból kapott-e vagy sem, azt a perekből nem lehet megállapítani. Annyi azonban kiderül, hogy férjének házában az özvegyen maradt nő mindig benne maradt és gyermekeit kötelezték is az ő eltartására. Ez viszont már az özvegyi jog kérdéskörébe tartozik. Ezért véleményem szerint jobbágyok között özvegyi öröklésről nem beszélhetünk, helyette élt az özvegyi jog.

Hitvesi öröklésről akkor beszélünk „...midőn férje halála után az özvegy maga maradt, gyermekek és végintézet hiányában, minden ingó és ... zálogos jószágai reá szállott.”² Ezt a jogot az 1688:XI. tc. viszonzással tette a férj és a feleség között, az 1840:VIII. tc. pedig kiterjesztette a jobbágyokra is. „A házastársaknak viszonzos örökösödése, egyenes maradványoknak és végrendeletnek nem léteben, azon szerzeményekre nézve is, melyet a házasság előtt szerzettek, minden egyéb örökösödést megelőző, az ősiekre azonban soha ki nem terjed.”³ A hitvesi öröklés tehát csak akkor következik be, ha nincsenek gyermekek és kölcsönös a házastársak között. Ez az öröklési forma minden olyan vagyonban bekövetkezhet, amelyről végrendeletnek lehet. A hitvesi öröklés tulajdonjogot eredményez. Hitvesi öröklés létezik a jobbágyoknál is. Ezt az öröklési formát elsősorban a *közszerzeményi vagyon* vonatkozásában lehet kimutatni. Feudális magánjogunkban nemeselek között közszerzeményről általában nem beszélhetünk. Mindig a nemes férfit kellett főszerzőnek tekinteni. Közszerzemény csak akkor fordult elő, ha a szerzőlevélbe a nemes nő nevét szerzőként kifejezetten beírták. Ezzel szemben a jobbágyok körében a közszerzemény volt az általános. „A házasság alatti közszerzemények a jobbágyok között mindenik házastársat egyformán illetvén, azokrul egyik úgy, mint a másik felerészben szabadon rendelkezhetik, s ezen fele-részből a férj a feleséget végrendelet által sem zárhatta ki, ha pedig egyik házastárs magánkül is végrendelet nélkül hal meg, minden közszerzemény az életben maradt házastársra száll.”⁴

Bár hitvesi öröklés a házasság előtt szerzett vagyonban is bekövetkezhet, közszerzemény pedig éppen a házasság fennállta alatt keletkezik, öröklési jog szempontjából a két jogintézmény a jobbágyok között keveredik, amennyiben nincsenek lemenő örökösök, azaz gyermekek. Egy többszörös hitvesi öröklés példája a következő eset. A Ménesi testvérek oldalági öröklés címén indítottak pert Bagi József ellen. Az oldalági öröklés megállapításához a vérségi kapcsolatot és a kölcsönös atyafiúi osztályt kellett bizonyítani. A felperesek ezzel szemben csak annyit állítottak az úriszék előtt, hogy édesanyjuk Borda Anna, akinek testvére volt Borda Terézia. Az ő első férje Pikna Bertalan volt. Házasságuk alatt szereztek egy városi házat és három pászta szőlőt. A felperesek ugyan azt állították, hogy e javakat Borda Terézia ősi vagyonából szereztek, de ezt sem osztálylevéllel, sem tanúvallomásokkal nem bizonyították. Pikna Bertalan gyermek és végrendelet nélkül halt meg, így

¹ Frank Ignác: A közigazság törvénye Magyarhonban, Buda 1845. 519. p., továbbiakban: Frank: A közigazság...; Werbőczy István: Hármaskönyve (Magyar Törvénytár) Budapest 1897. I. 99. (továbbiakban: Hármaskönyv).

² Frank: A közigazság... 521. p.; Hármaskönyv: I. 98.

³ Frank: A közigazság... 522. p.; 1840: VIII. tc.

⁴ Frank: A közigazság... 522. p.

a ház és a szőlő felesége tulajdonába került. (Eddig közkeresményi vagyon örökléséről van szó.) Borda Terézia másodszor is férjhez ment, hamarosan azonban ő is meghalt. Gyermekei nem voltak, végrendeletet nem készített, így minden vagyona második férjének a tulajdonába került. Az özvegyen maradt férj is másodszor nősült és feleségül vette Simon Annát, majd a férj halála után Simon Anna második férje lett Bagi József, aki ellen a felperesek benyújtották a keresetüket. Mivel a felperesek nem tudták bebizonyítani a vagyon voltát, a hitvesi öröklés szabálya szerint az úriszék a következő ítéletet hozta: „A felperesek által sem a vérségi összeköttetés, sem az, hogy a keresetbeli javak néhai Borda Teréziának férjéhez Pikna Bertalanhoz vitt ösiségi hozományából szereztek volna semmivel sem próbálván — ellenben... a tanúk egybehangzó vallomásaikkal, hogy a keresetbeli javak néhai Pikna Bertalan tulajdon szerzeményeik voltak és mint ilyenek hitvesére Borda Teréziára, később pedig az Alperesre mindenkor hitvesi örökösödés címen, következőleg minden örökösödést kizáró tulajdonosi joggal szállottak által, eléggé bebizonyítván a felperesek alaptalan keresetektől elmozdítatnak.”⁶ Hasonlóképpen a hitvesi öröklés címen maradt a vagyonban ifj. Fényes Istvánné, amikor a következő ítélet született: „... az pedig, hogy a keresetbeli ház és föld Sándor Mihálynak 1818. évben magnélkül történt halálával, annak özvegyére, ettől pedig fiára (aki az első házasságából született) Fényes Istvánra végre törvényszabta örökösödési úton és a Földesur jóváhagyásával szállottak légyen — alperesek által követelt oldaloslagi örökösödésnek helye nem található...”⁶

Mivel a jobbágyok körében a közszerzemény általános volt, az nem tekinthető különjognak. A nemesek körében viszont, ahogy azt már említettem, a férfi volt a főszerező, a közös szerzemény különjogként illette meg a nemes nőt.

Az özvegy nőt megillető, és a jobbágyok körében is élő női különjog az *özvegyi jog*. Ez kizárólag az özvegy nőt megillető jogosultság. Szabályozását legelőször Justinianus 117. novellájában találjuk. A császár a rászoruló özvegy nőnek, ha férje után közös gyermekük maradt, részleges haszonélvezetet biztosított; ha közös gyermek nem volt, akkor a hagyatékna azt a részét az özvegy nő tulajdonként kapta meg.⁷

A magyar jogrendszerben legelőször István királyunk törvényeiben találunk utalást arra, hogy gondoskodni akart az özvegy nőről. Előírta, hogy ha az özvegy gyermek nélkül maradt, új házasságkötésig bírhatta férje vagyonát, azaz haszonélvezeti jogot kapott.⁸ A későbbi özvegyi jog is ezt jelentette.

Az *özvegyi jog* a férj vagyonát terhelő, özvegyet megillető jogosultságok összessége. Ideiglenes jog, mert csak vagyonsgének idejére jár. Az özvegy nőnek, amíg férje nevét viseli, jogában áll férje házában lakni — kivéve, ha várban lakik, ebben az esetben új lak helyről kell gondoskodni az özvegy nő számára —, rangjának megfelelő eltartást kérhet és ha újabb házasságra kíván lépni, kiházásitást is igényelhet. Ennek oka, hogy az özvegy nőt úgy tekintik, mint a családhoz tartozó leányt.⁹

A nő eltartása azt jelenti, hogy élvezi férje birtokainak a jövedelmét. Az özvegyi jogot mindazon javakból biztosítani kell, amely vagyonból a nő nem örököl. Sőt ez a jog akkor is jár, ha magának az özvegy nőnek is van vagyona. Végrendeletben ezt a jogot a férj meg szoríthatja, de nem zárhatja ki.¹⁰ Az özvegyi jog ideiglenes jellegét és azt, hogy ősi vagyonból is biztosítani kell, bizonyítja a következő eset.

⁶ Csongrád megyei Levéltár (Szentesi Fióklevéltára) Szentese város Tanácsának iratai Úriszéki iratok; továbbiakban: [Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir.] 106/1843. sz.

⁷ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. V. Tan. ir. Úriszéki ir. 109/1846. sz.

⁸ Brósz Róbert—Pólay Elemér: Római jog. 4 Budapest 1986. 296. p. 832.

⁹ Magyar Törvénytar 1000—1526. Budapest, 1899. István király II. 24. fejezet.

¹⁰ Fogarasi János: Magyar Közpolgári Törvénytudomány elemei. (Továbbiakban: Fogarasi, Közpolgári Törvénytudomány.) Kövy Sándor után Pest: 1845. 122. p.; Frank: A közigazság... 528. p.

¹⁰ Fogarasi: Közpolgári Törvénytudomány 122. p.

Csáko János halála után négy gyermek maradt. 1807-ben Szentes város tanácsa előtt végrehajtották az osztályt, ám a két fiútestvér kiskorúsága miatt, az őket illető örökrészt a Gyámi Pénztárban helyezték el. Amikor Sámuel megnősült, örökségéből felvett 550 Ft-ot. Ez a vagyon halála után, mert gyermeke nem volt, feleségének a birtokába került. Ezzel biztosították számára az özvegyi jogot. Amikor az özvegy újból férjhez ment, a három testvér joggal követelte a meghalt testvérük örökrészét. „...néhai Csáko Sámuel... az egyenlő osztályhoz képest gyámi kezelés alatt volt osztályrészét 550 Ft-ot az alperessel való összekelése után kezéhez vevén, az pedig... Csáko Sámuel halálával az 550 Ft-ot ősi osztályos felpereseknek, velők egyenlően osztozott testvér Csáko Sámuel magvaszakadásával és az alperesnek 2. házasságra léptével kinyílt kölcsönös örökösödés jogán odaitéltetik...”¹¹

Ha az örökösök is birtokba kívánnak lépni, akkor kötelességük az özvegy nővel megégyezni, azt kielégíteni. Ha nem tudnak egymással megégyezni, akkor ez bírói ítélettel is pótolható. Ilyenkor az elhunyt férj vagyonának megfelelő részére korlátozzák az özvegyi jogot. A bírói ítélet megszületéséig az özvegy a férje javait megtarthatja, élvezi annak jövedelmét, s vele szemben foglalásnak vagy kivetésnek nincs helye. Amíg az özvegy férje vagyonának birtokában van, az ez idő alatt tett beruházások költségeire is igényt tarthat, az általa okozott károkat köteles megtéríteni. Tilos a vagyont elidegenítenie és megterhelnie. Az özvegyi jog biztosítása a mindenkori örökösöket terheli. Törvényes öröklés esetén e kötelezettségnek az örökösök egyetemlegesen kötelesek eleget tenni. Erre példa a következő egyezség: „...a megmaradott és életben levő édesanyánknak gondviselésére nézve is megégyeztünk... L. István és L. József minden esztendőkre még az édesanyánk él, 4 köből búzát szemül, és egy hizott sertést, sajtot és vaját elegendőt élelmére valót tartozzanak adni, és L. Ferenc pedig az édesanyánkkal együtt fogok lakni... s kötelességemnek esmérem minden részben hűségesem gondját viselni...”¹²

Ifj. özvegy Berkes Pálné özvegyi tartásért indított pert öreg özvegy Berkes Pálné ellen. Ifj. Berkes Pálnak csak az első házasságából származott gyermeke, akit az alperes tartott el, de ugyancsak az alperes birtokában maradt ifj. Berkes Pál összes vagyona. Az ítélet meghozatala előtt a bíróság felszólította a feleket a megegyezésre, de „az alperes megátalkodottsága miatt nem sikerülhetett”,¹³ így született meg a következő döntés: „...hazai törvények szerint... a felperesnek özvegyi tartása fejében még férje nevét viselendi az alperes házában lakáson felül jelen pör kezdetétől számítva évenként 5 köből... búza kiszolgáltatásában alperes öreg öz. Berkes Pálné s örökösei marasztaltatnak...”¹⁴

Mint az előbbi ítélethől is kitűnik, az özvegyi jog fogalmába a lakás biztosítása is beletartozik. Ahhoz, hogy az özvegy nő ezt követelhesse, szükséges, hogy férjének halála után benne maradjon ebben a házban. Amennyiben ezt önként elhagyja és máshova költözik, utólag a lakás biztosítását már nem követelheti. „Az özvegyi jus fejében törvény által rendelt lakás, tartás és férjhezmenés esetére kiházasítás a törvény értelmében egyenesen a megholt férj után illetvén az özvegyet, ennél fogva az Ipa házaról lakását máshova vette felperes menyét nem illetvén, ebbeli keresetétől elmozdítottatik...”¹⁵ Ebben az esetben ifj. Szabó Pál halála után mivel a fiú feleségével, a felperessel együtt lakott apja, öreg Szabó Pál házában, az özvegyi jog biztosítása az apát terhelte volna. Minthogy a felperes e házat önként elhagyta, a későbbiekben lakást már nem követelhetett özvegyi jogra hivatkozva.

Az 1840:VIII. tc. az eddigiekhez hasonlóan rendelkezik a jobbágyság özvegyéről. „A magnélkül elhalt jobbágnak özvegye, még él és férje nevét viseli, annak minden ősi

¹¹ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 36/1846. sz.

¹² Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 86/1846. sz.

¹³ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 46/1842. sz.

¹⁴ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 46/1842. sz.

¹⁵ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 66/1839. sz.

javában bennmarad, ha csak az elhunyt férj özvegyének illendő tartásáról végrendelet által nem gondoskodott. Ha ... ősi javak között jobbágy telek is vagyon, és az özvegy annak művelésére nem alkalmas, akkor azok, kiket a telekre nézve az örökösödés rende egyébként illetné a telket és az ahhoz tartozó ősieket... átalvehetik vagy alkalmas jobbágyak eladhatják, de az özvegynek sorsához mérsékelt özvegyi tartását teljesen biztosítani kötelesek, A tartásnak mennyiségét ha iránta egyesség nem eszközölhetik, az özvegynek sorsára. a vagyonnak mennyiségére és arra is, amit az özvegy közszerzemények és hitvestársi viszonyos örökösödésnek fejében, mint tulajdonát megtartott figyelemmel, az illető bíróság határozza meg.”¹⁶

Még 1823-ban készült végrendeletében Papp Mihály a következőképpen gondoskodott feleségéről: „...halálom után pedig azon két fertály földemen osztozzanak egyformán Péter és János fiaim oly formán, hogy az édesanyjoknak táplálásokra mindenik fiu egy-egy köből ősi, egy köből tavaszi vetést tegyenek, azt elnyomtassák és e szerint édesanyjoknak kezébe szolgáltassák... Vagyon az öreg Hegyben mintegy 300 utból álló szőlőm melyet 47 esztendőktől fogva velem lakó Hites Társamnak hagyok... Míg feleségem nevemet viseli lakjon békességben ezen házamban, egyik gyermekem se merje háborgatni...”¹⁷

Hasonlóképpen végrendeletben biztosítja az özvegyi jogot feleségének V. Lakos Ferenc. „Feleségem Kéri Mária míg él és még nevemet viselendi azon háznak melyben jelenleg lakom szabados és háborithatatlan használásába maradjon, valamint száraz malmom használata is míg él és nevemet viseli kizárólag őt illesse...”¹⁸

Mindkét végrendelet bizonyítja, hogy már az 1840-ben megszületett törvény előtt is, valószínűleg a szokásjognak megfelelően, gyakori volt, hogy a férj végrendeletében biztosította felesége számára az özvegyi jogot. Így történt ez Virágos István végrendeletében is, csak az örökös ezt nem volt hajlandó teljesíteni. Virágos István, feleségének, 3/4 fertály úrbériális földet adott azzal a megjegyzéssel, hogy az ebből származó jövedelem elegendő lesz az özvegyi jog biztosítására. Ebből a földből azonban 1/4 fertályt elfoglalt az özvegy mostohafia. Az özvegy az úriszékhez fordult, ahol 1825-ben meg is ítélték számára az elfoglalt föld értékének megfelelő ellátást, de a fiú még ezt sem teljesítette. Így született meg a következő határozat: „...a keresetbe vett egy fertály föld a felperesnek férjétől maradt tulajdona volt és annak birtokában az alperes csak oly feltétel alatt hagyatott meg, hogy annak használatáért a felperesnek még az életben lesz évenként 3 köből búzát, 3 köből árpat és minden évben egy sertést adni tartozzon, ennél fogva a felperesnek ...az alperes Virágos András... elmaradt és megállapított évenkénti tartozás szerint számítandó haszonvételezések, nem különben a további özvegyi tartozások a felperes részére és személyének leendő megadásában elmarasztaltatik...”¹⁹

Ritka az az eset, hogy az özvegyi jog biztosítására kötelezett fél maga fordul az úriszékhez, hogy az pontosan állapítsa meg e kötelezettségnek a mértékét. Ez történt V. Lakos Zsuzsanna és Kéri Mária esetében.

Köztük korábban már folyt per, apai végrendelet érvénytelenítéséért, melyet V. Lakos Zsuzsanna indított. Apja végrendeletében második feleségének, Kéri Máriának rendelte az ősi vagyont. Az úriszék érvénytelenítette a végrendeletet, s ekkor indult a következő per, az özvegyi tartás mértékének a megállapításáért. Az úriszék ítéletében már az 1840:VIII. tc-t alkalmazta, amely kimondja: „Ha pedig a férjnek előbbi házasságából született mostoha gyermekek is maradtak, akkor elhunyt férjének ősi javaiból és előbbi házasság alatti keresményeiből az özvegy csak egy gyermekrészek ősi jövedelmét követelheti...”²⁰ Erre a jog-

¹⁶ Frank: A közigazság... 532. p.; 1840: VIII. tc.

¹⁷ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 2/1844. sz.

¹⁸ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 86/1846. sz.

¹⁹ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 23/1841. sz.

²⁰ Fogarasi: Közpolgári Törvénytudomány 171. p.

szabályra hivatkozva született meg az úriszék ítélete: „...végre az alperesnek özvegyi tartásul az 1840:8. tc. értelmében az ősiekből egy gyermekrész és így 3310 Ft felének, vagyis 1655 Ft-nak haszonvétele határoztatik.”²¹

Az említett példákban is kitűnik, hogy az özvegyi jog intézménye a jobbágyság körében is érvényesült. Biztosították e különjog érvényesülését az özvegy nőnek a törvényes örökösök is, gyakran pedig már végrendeletben meghatározta az örökös az özvegyi jog mértékét. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy a különjog érvényesülésénél elsősorban a Tripartitumban megfogalmazott szabályokat — azaz a nemesekre kimondott szabályokat — alkalmazták.

Az özvegyi jog szabályainak vizsgálata után térjünk át a hozomány kérdésének a tanulmányozására. Ez a női különjog már a férjhezmeendő leányokat illette.

II.

A *hozomány* az apai vagyonból (a római jogban a hozomány magától a nőtől vagy bárki mástól is származhatott) a férj kezelésébe adott vagyon, melynek rendeltetése a házasság anyagi terheinek a megkönnyítése. Ez lehet ősi, szerzeményi, ingó, ingatlan egyaránt. Tulajdonjogilag a hozományba kapott vagyon a nőé, de a férj kezeli, s itt is eltérés van a római jogtól, ahol az a férj tulajdonába ment át.

Jegyajándék alatt értjük azon ruhák vagy más ingóságok összességét, melyeket a menyasszonynak az eljegyzés vagy menyegző alkalmával akárki ajándékozott.²² Bár a hozomány és a jegyajándék eltér egymástól öröklés szempontjából nem tettek különbséget közöttük. Ha a jobbágyság körében hozományról beszéltek, abba a jegyajándékot is beleértették. A házasság megszűnése esetén a hozományt vissza kell adni a nőnek, illetve örökösének. A hozományról a férj végrendeletében nem rendelkezhet. „Bebizonyíttatnék az, hogy a végrendelező L. Ferencre édesanyjáról... részint a keresetbeli ház és szőlő, részint készpénzben 3310 Ft. szállott, a keresetbeli szőlő másik része pedig és a száraz malom néhai első feleségének... hozományáról... jogosan és érvényesen nem rendelkezhetett...”²³ „...a kérdéses és kielégítés alapjául szolgáló háznak árából levonván mindenekelőtt az alperesnek... bepróbált hozományát — melynek értéke: 2 lovat 100 Ft-ra, 1 kocsit 50 Ft-ra, 1 tehenet 60 Ft-ra — árusítva, ezenkívül készpénzben 100 Ft és így összesen 310 Ft-ba biróilag megállapítatik...”²⁴

Ha a hozományba kapott vagyon a házasság megszűntekor kevesebb, elsősorban a szerzett vagyonból kell kielégíteni, az ősiéből csak akkor, ha bizonyítható, hogy az ősi vagyonba fordítottak beruházásként. Ha ez nem bizonyítható és szerzett vagyon sincs, akkor úgy kell tekinteni, hogy a hozományt felérték. Pap Mihály végrendeletében felesége hozományáról a következőket mondja: „...Vagyon az öreg Hegyen mintegy 300 utból álló szőlőm, melyet 47 esztendőktől fogva velem lakó Hites Társamnak hagyok és szabad dispoziációjára teszem. Mészáros Susanna feleségem hozott anyai just Kecskemétről 800 Ft-t, mely summából házi közönséges szükségeimre elköltöttünk 500 Ft-t, 300 Ft-t pedig Interestre kiadott, Szürszabó Borbély Istvánnál vagyon 200 Ft, 100 Ft pedig Betsák Pálnál, mely elköltött 500 Ft-t a szőlő árából fogja ki feleségem és szabadon disponálhat...”²⁵ Ebben az esetben a férj végrendeletében ismerte el, hogy felesége hozományának egy részét felérték, de gondoskodott arról, hogy egyéb vagyonából mégis megkapja özvegye a teljes hozományt.

²¹ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir.: 35/1846. sz.

²² Fogarasi: Közpolgári Törvénytudomány 133. p. Hármaskönyv: I. 100.

²³ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 36/1846. sz.

²⁴ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 35/1846. sz.

²⁵ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 2/1844. sz.

A nő, férje halála után szabadon rendelkezhetett hozományáról. Ezt az előbbi példa is bizonyítja, amikor a végrendeletben a férj azt mondja, hogy felesége szabadon diszponálhatja a szőlőt. Ha a nő nem rendelkezik a hozománnyal, akkor azt a törvényes öröklés szabályai szerint a nő rokonsága fogja örökölni. Jobbágynak között, ha a hozomány pénzből áll, akkor annak beruházását kellett bizonyítani, ha ingóságból, akkor össze kellett szedni, megbecsültetni. Így külön bizonyításra már nem volt szükség.²⁶

Anyai hozomány kiadását követelte Doszlop Nagy Erzsébet apjától és testvérétől, arra hivatkozva, hogy a két alperes mindent elpazarol. A felperes osztálylevéllel bizonyítani tudta azt, hogy édesanyja Szüts Judit első férjétől 500 Ft hitbért kapott: „...Szüts Judit 11 esztendőig ezen emlékezetben lévő néhai Böszörményi Kis István házához bizonyítandó hűségéért és fáradságának megjutalmazásában allaturája felett adatik...”²⁷

A felperes még azt is bebizonyította, hogy édesanyja apjától Szüts Istvántól 275 Ft értékű hozományt kapott. Az úriszék ítélete szerint az anya után járó hitbér és a hozomány a gyermekeket illeti: „...miután a felperes azt — hogy néhai édesanyja Szüts Judit, s fent érintett 500 Ft készpénzen kívül — még néhai attyáról maradt két ökrököt, melyeknek eladásából bevett 275 Ft-k... öszvesen 775 Ft ... anyai hozománynak a felperest, testvérével... egyenlő osztály szerént illető felerésze 387 Ft 30 Kr-ban nékie megítéltetik...”²⁸

Az általam vizsgált úriszéki iratokban ez az egyetlen eset, ahol utalás történik arra, hogy jobbágnő hitbért kapott férjétől. Mivel egyéb adatot nem találtam, így nem térek ki részletesen a hitbér szabályainak tárgyalására.

A bemutatott úriszéki iratok bizonyítják, hogy a hozomány ténylegesen a házasság anyagi terheinek a megkönnyítését szolgálta. Ezért kapott a férjhezmenendő leány kiházásiként bizonyos pénzösszeget, ruhákat, sőt nemegyszer ingatlant, elsősorban szőlőt. Az úriszék ítéleteit vizsgálva megállapítható, hogy következetesen törekedtek arra, hogy a hozományt illetőleg annak pénzbeli értékét a nő örökösei mindenkit megelőzően megkapják. A hozományon kívül a hajadoni jog az a női különjog, mely a leányokat illette meg.

III.

A hajadoni jog az apátlan árva leányoknak az a joga, hogy az apai vagyon fiú örököseitől rangjuknak megfelelő lakást, ellátást és kiházását követelhetniük.²⁹ A lakás az apai házban való lakást jelentette, melyből a leányokat akarattuk ellenére nem lehetett kiűzni, addig amíg hajadonok voltak. A hajadoni jog az egész apai vagyont terhelte, és minden egyes leányt külön-külön megilletett. A kiházásítás elsősorban az apai ingó vagyont terhelte. „Mi pedig testvérek maradtunk négyen, két fiú, két leány..., édesatyánk halála után adott leányrészt 100 Ft-t egy s egy részre, Annának két borjut 100 Ft-ba, Erzsébetnek pedig készpénzt 100 Ft-ba.”³⁰ Egy másik apa így intézkedett leányairól: „Az egyik sertést, a másik kettő a masszából marhát, tekenőt, szitát, rostát, tálát, kannát és egyebeket vetteknek által...”³¹ A kiházásításnál azonban élt az a szabály, „...szerzeményből a leányokat a kiházásításán kívül... törvény értelmében semmi sem illetvén...”³² „a Hármaskönyv III:29 címe a kiházásított leányokat... a közapa által szerzett és annak halálával végrendelet

²⁶ Fogarasi: Közpolgári Törvénytudomány 134. p.

²⁷ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 4/1843. sz.

²⁸ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 67/1841. sz.

²⁹ Fogarasi: Közpolgári Törvénytudomány 121. p.; Frank: A közigazság... 495. p.; Hármaskönyv: I. 68. 2. §.

³⁰ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 36/1840. sz.

³¹ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 20/1844. sz.

³² Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 36/1840. sz.

nélkül maradt ingó javakbani örökösödésből rekesztvén ki...”³³ Egyik vagy másik lány kiházásáskor mit kapott, az főleg az apa, illetve testvérbátyjai rendelkezésétől függött. Ha a leányok ezt kevesellték és később pert indítottak, rendszerint az úriszék elutasította kérésüket, mondván: a kiházásítás megtörtént.

A hajadoni jogról is gyakran rendelkeztek végrendeletben. „... Házamat és a 3 fertály urbáriális földet... hagyom és testálom mostan is velem lakó István nevű fiamnak és Erzsébet nevű s még neveletlen leányomnak egyenlő részre, addig még leányomnak az Isten szerencsét mutat, hogy a fiam addig tisztességesen ruházza, s tartsa, akkor pedig ha férjhez fog menni tisztességesen kiházásítsa, amikor minden előlszámlált vagyonaím melyek megmaradandók lesznek, fent írt István fiamé legyenek...”³⁴ A hajadoni jogot mindig annak kellett teljesíteni, aki a vagyont örökölte. Ha ezt nem teljesítette, akkor a pert is a vagyonörökös ellen kellett megindítani. Így történt az előbbi esetben is. István, húgának semmit sem adott, állítása szerint húga leánykorában mindig másoknál szolgált, s az adott helyen kapott lakást, ellátást. Ez Istvánt nem terhelte. De húga férjhezmenetelekor sem adta ki a kiházásítással járó vagyonrészt. Az úriszék végül kötelezte ennek megadására: „...az atyai végrendelet értelmében az alperes Erzsébet testvérjének ruházására, tartására és tisztességes kiházásítására lévén kötelezve... alperes Urbán István az apai végrendelet tartalma szerint felperes testvére részére kiadni elmulasztott kiházásítási költség fejében, a közös apa után maradt javak értékéhez mért arányban ezennel biróiképpen megállapított 100 Ft summának... marasztaltatik...”³⁵ Hasonlóképpen végrendeletben biztosították a kiházásítást: „Sára és Susanna leányaimnak 100—100 Ft-t adván, sorsokhoz képest kiházásítottam — ezuttal nékik semmit sem hagyok — minthogy pedig Anna leányomnak annyit nem adhattam fizessen Sára és Susanna Annának 25 Ft-ot...”³⁶

Ezekből a rövid úriszéki iratokból is látszik, hogy a hajadoni jogot igyekeztek biztosítani a leányok számára. Sokszor külön a végrendeleti örökösöt terheltek a jog érvényesítésével. Ha végrendelet nem készült, akkor a mindenkori törvényes örökösöknek kellett az árva leányokat eltartani, lakást biztosítani és kiházásítani.

E rövid tanulmányban igyekeztem összefoglalni a jobbágyság körében leggyakoribb női különjogok szabályait, illetve ezek érvényesülését a jobbágyság életviszonyaiban. E különjogok gyakorlatban való létezése is azt bizonyítja, hogy az országos nemesi jogot alkalmazták a jobbágyság jogviszonyaira is. Ez különösen kitűnik az egyes úriszéki ítéletekből, amikor Werbőczy Tripartitumára hivatkozva ítélik meg vagy éppen vetik el a peres felek követeléseit. Azt is leszögezhetjük, hogy bár feudális magánjogunk kevés jogot biztosított a nők számára, a meglévő női különjogokat következetesen érvényesítették. Biztosították a leányok számára a hozományt, illetve az özvegy nőnek, árva leánynak az eltartást, a lakást és a kiházásítást.

³³ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 20/1844. sz.

³⁴ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 1/1843. sz.

³⁵ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 37/1842. sz.

³⁶ Cs. m. L. (Sz. F.) Sz. v. Tan. ir. Úriszéki ir. 63/1844. sz.

MÁRIA HOMOKI NAGY

DIE GELTUNG DER SONDERRECHTE DER FRAUEN IN DER PRAXIS
PATRIMONIALGERICHTES IN SZENTES (1836—1846)

(Zusammenfassung)

Die Sonderrechte der Frauen bedeuten einen eigentümlichen Teil des feudalen ungarischen Privatrechts. Zu dieser Kategorie gehören das Quartalitium, die Mitgift, das Witwenrecht, das ius capillare, der Treulohn, die Institution der Errungenschaft, das Brautgeschenk. Diese Rechtsinstitutionen waren befugt, die vermögensrechtliche Lage der Frauen zu erleichtern. Verfasser versucht in diesem Artikel die Sonderrechte der Frauen unter den Leibeigenen der Stadt Szentes — u. zw. nur die Mitgift, das ius capillare, das Witwenrecht und die Institution der Errungenschaft zu untersuchen. Die archivarischen Angaben bezüglich der anderen Sonderrechte fehlen nämlich im untersuchten Archivmaterial.

Als Schlussfolgerung wird festgelegt, dass die Rechtsnormen des Tripartitum von Werbőczy, die fast ausschliesslich die adeligen Lebensverhältnisse zu regeln befugt waren, wurden im obenerwähnten Lebensverhältnissbereiche der Leibeigenen angewendet.